

ПРАВОВЕ ТА ОРГАНІЗАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОТИДІЇ ЗЛОЧИННОСТІ

УДК 343.346

Альошин Дмитро Петрович —
кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінального права та
кримінології Кримського юридично-
го інституту Одеського державного
університету внутрішніх справ

Кримінально-правова характеристика способів незаконного заволодіння транспортним засобом

У статті розглядаються проблемні питання кваліфікації незаконного заволодіння транспортним засобом. Дається кримінально-правова характеристика способів вчинення цього злочину.

Ключові слова: транспортний засіб, незаконне заволодіння, спосіб вчинення злочину, кваліфікація.

Постановка проблеми. В умовах реформування соціально-економічного устрою України відбувається певне зростання злочинності та інших правопорушень, у тому числі незаконних заволодінь транспортними засобами. Цей вид злочинності випереджає за темпами зростання кількість транспортних засобів. Одночасно прийняття КК України 2001 року ознаменувало суттєві зміни у кримінально-правовій регламентації відповідальності за незаконне заволодіння транспортним засобом. В Особливій частині КК України з'явився самостійний розділ XI “Злочини проти безпеки руху та експлуатації транспорту”. Законодавець відмовився від терміну “угон” транспортного засобу. Змінилося законодавче визначення мети при вчиненні цього злочину. Суттєво змінилося формулювання окремих кваліфікуючих ознак. Проте, проведення кримінально-правової реформи в Україні не тільки не вирішило,

але й поставило багато запитань, які потребують нових знань у сфері відповідальності за такий злочин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань кваліфікації цього злочину присвятили свої роботи багато вчених-криміналістів, зокрема, В. А. Звіряка, В. В. Ємельяненко, Ю. Ф. Іванов, В. А. Мисливий, В. М. Хомич та інші. Незважаючи на значну кількість наукових публікацій, присвячених кримінально-правовій характеристиці складу цього злочину, багато питань кваліфікації незаконного заволодіння транспортним засобом залежно від способів вчинення цього злочину, залишаються достатньо спірними та викликають суттєві труднощі у правозастосовчій діяльності.

Метою статті є науково обгрунтоване розв'язання проблем кваліфікації незаконного заволодіння транспортним засобом, залежно від способів вчинення цього злочину.

Виклад основного матеріалу. Слід зауважити, що саме спосіб вчинення злочину багато в чому визначає характер та ступінь суспільно небезпечного діяння, окреслює специфіку вчинення активних дій. У п. 1 примітки до ст. 289 КК України способи заволодіння транспортним засобом окреслені доволі абстрактно: “Під незаконним заволодінням транспортним засобом у цій статті слід розуміти ... вилучення будь-яким способом транспортного засобу у власника чи користувача всупереч їх волі”. Пленум Верховного Суду України дає більш поширене тлумачення способів незаконного заволодіння транспортними засобами, вказуючи в якості таких загальні способи, характерні для злочинів проти власності. Зокрема, в абзаці 1 п. 15 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 23 грудня 2005 р. № 14 “Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту” зазначено, що “заволодіння може бути вчинене таємно або відкрито, шляхом обману чи зловживання довірою, із застосуванням насильства або погроз” [1, с. 24].

На наш погляд, способи незаконного заволодіння транспортним засобом можна класифікувати згідно з кількома різними варіантами розвитку подій відносно впливу на волю потерпілої особи (власника, законного користувача, охоронця стоянки та інших). Зазначена в законі конструкція “всупереч волі власника чи законного користувача транспортного засобу” може включати наступні групи способів вчинення цього злочину:

1. Способи, пов'язані з ігноруванням волі потерпілої особи. Ці способи мають найбільшу вагу серед способів незаконного заволодіння транспортними засобами. За таких обставин потерпіла особа або взагалі не усвідомлює протиправний характер вчинюваних злочинцем дій під час заволодіння транспортним засобом, або усвідомлює їх проти-

правний характер, але за різних обставин (не пов'язаних із застосуванням фізичного чи психічного насильства) не може перешкодити діям злочинця. До цієї групи можна віднести наступні способи:

а) таємне заволодіння транспортним засобом (шляхом крадіжки). У такий спосіб злочин зазвичай вчиняється за відсутності потерпілого чи інших сторонніх осіб. Разом з тим, сюди можна віднести й випадки, коли сторонні особи бачать, що особа заволодіває транспортним транспортом, але вони введені в оману злочинцем щодо протиправності таких дій, вважаючи їх правомірними. Так, наприклад, злочинець шляхом обману проникає до автостоянки та на очах охоронця, який вважає його законним користувачем транспортного засобу, виїжджає на ньому за межі стоянки. Сюди також можна віднести й випадки, коли сторонні особи усвідомлюють протиправність дій злочинця, але останній вважає, що діє непомітно для них. Усі зазначені дії, за відсутністю кваліфікуючих ознак, охоплюються ч. 1 ст. 289 КК України;

б) відкрите заволодіння транспортним засобом (шляхом ненасильницького грабежу). Щодо злочину, передбаченого ст. 289 КК України, відкритим буде визнаватися заволодіння транспортним засобом як у присутності власника транспортного засобу чи його законного користувача, так і в присутності сторонніх осіб. Головне, щоб злочинець усвідомлював, що вчиняє злочин у присутності сторонніх осіб, розумів, що останні усвідомлюють протиправність дії, і при цьому ігнорував такі обставини. Незважаючи на те, що такі дії так само охоплюються ч. 1 ст. 289 КК України (за відсутності кваліфікуючих обставин), суддя має призначити більш суворе покарання при відкритому заволодінні транспортним засобом;

в) заволодіння транспортним засобом шляхом привласнення, розтрати або заволодіння ним шляхом зловживання службовим становищем. Ці способи характерні для відповідного злочину проти власності, передбаченого ст. 191 КК України. Особливістю такого заволодіння транспортним засобом виступає правовий статус суб'єкта щодо транспортного засобу, який вилучається. Суб'єктом при таких способах вчинення злочину можуть виступати лише особи, яким транспортний засіб був ввірений чи перебував у їх віданні. Суб'єктом незаконного заволодіння транспортним засобом шляхом зловживання своїм службовим становищем може бути лише службова особа.

2. Способи, пов'язані з придушенням волі потерпілого. Ці способи характеризуються підвищеним ступенем суспільної небезпечності та визначені законодавцем як кваліфікуючі ознаки. За таких способів потерпіла особа так само або взагалі не усвідомлює протиправний характер вчинюваних злочинцем дій (наприклад, перед заволодінням транспортом злочинець довів водія до безпорадного стану шляхом введення одурманюючих речовин або "нейтралізацією" свідомості будь-

яким іншим способом), або усвідомлює їх протиправний характер, але за обставин застосування фізичного чи психічного насильства позбавлена можливості перешкодити діям злочинця. Тобто, мова йде про способи, пов'язані із застосуванням фізичного чи психічного насильства до потерпілого. До цієї групи можна віднести наступні способи:

а) незаконне заволодіння транспортним засобом, поєднане із застосуванням фізичного насильства до потерпілого. В цьому випадку застосування насильства виступає способом подолання можливого або очікуваного опору потерпілого для безперешкодного заволодіння транспортом. Таке насильство може бути застосоване не тільки до власника чи законного користувача транспортного засобу, а й до будь-яких сторонніх осіб, які на думку винної особи можуть перешкодити вчиненню злочину (наприклад, пасажир транспортного засобу, охоронець автостоянки, робітник автопарку, стороння людина, що, усвідомлюючи протиправність діяння, намагається зупинити злочинця тощо).

Залежно від ступеня небезпечності для життя та здоров'я потерпілого фізичне насильство, що застосовується під час незаконного заволодіння транспортним засобом, може бути таким, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого (ч. 2 ст. 289 КК), або небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого (ч. 3 ст. 289 КК).

Щодо часу застосування такого насильства відносно моменту вилучення транспортного засобу або встановлення контролю над ним, то згідно з теоретичними напрацюваннями та судовою практикою тут можливо декілька ситуацій. По-перше, найбільш поширеною є ситуація, коли насильство до потерпілого застосовується перед початком руху транспортного засобу з метою подальшого його використання у власних цілях. Це, як правило, застосування насильства до сторонніх осіб з метою безперешкодного подальшого запуску двигуна та поїздки на транспортному засобі, або фізичне відсторонення водія від початку руху на ньому. По-друге, в деяких випадках фізичне насильство може бути заподіяно й під час руху транспортного засобу для встановлення контролю над ним (наприклад, зштовхування злочинцем водія таксі через дверці машини під час її руху).

Разом з тим, у кримінально-правовій літературі відсутній аналіз випадків, коли насильство застосовується до потерпілого вже після початку руху транспортного засобу. Наприклад, власник автомобіля помітив, що злочинець виїжджає на його автомашині з місця стоянки, та намагається зупинити його, але злочинець навмисно скоює наїзд на потерпілого та продовжує поїздку на транспортному засобі. Якщо звернутися для аналогічного вирішення такого питання у злочинах проти власності, відповідь на це ми можемо знайти в Постанові Пленуму Верховного Суду України від 6 листопада 2009 р. № 10 "Про судову практику у справах про злочини проти власності". Так, в абзаці 3 п. 4 зазначеної Постанови перед-

бачається: “Дії, розпочаті як крадіжка, але виявлені потерпілим чи іншими особами і, незважаючи на це, продовжені винною особою з метою заволодіння майном, належить кваліфікувати як грабіж, а в разі застосування насильства чи висловлювання погрози його застосування залежно від характеру насильства чи погрози — як грабіж або розбій” [2, с. 138]. Проте не слід забувати, якщо крадіжка чужого майна — це за конструкцією злочин із матеріальним складом, то незаконне заволодіння транспортним засобом — злочин з формальним складом. Тобто, у наведеному нами прикладі злочин буде вважатися закінченим вже в той час, коли злочинець проник до автомобіля та почав рухатися на ньому. Тобто насильство до потерпілого було застосовано вже після того, як склад злочину, передбачений ч. 1 ст. 289 КК України, юридично було закінчено. Вважаю, що при вирішенні цього питання слід враховувати не тільки конструкцію складу злочину, передбаченого ч. 1 ст. 289 КК України, а й специфіку вчинення цього злочину. На мою думку, цей злочин є триваючим, тобто таким, який розпочавшись дією або бездіяльністю особи, далі вчинюється безперервно протягом більш-менш тривалого часу [3, с. 222]. За таких обставин дії, вчинені злочинцем навіть після початку руху, тобто після юридичного закінчення виконання складу злочину, але пов’язані з процесом заволодіння транспортом, також повинні отримувати правову оцінку в межах відповідної норми. Таким чином, застосування насильства до потерпілого після початку руху, але в процесі заволодіння транспортним засобом слід розцінювати як насильницьке заволодіння транспортним засобом та кваліфікувати за відповідною частиною ст. 289 КК України залежно від характеру такого насильства;

б) незаконне заволодіння транспортним засобом, поєднане із застосуванням психічного насильства до потерпілого. Слід зазначити, що при описанні кваліфікуючих ознак цього злочину, законодавець обмежує психічне насильство погрозами застосувати фізичне насильство до потерпілого. При цьому під потерпілим, як і в попередніх випадках, слід розуміти будь-яку особу. Причому перелік цих осіб може бути більш широким, ніж при заволодінні транспортом, пов’язаним із застосуванням фізичного насильства. Так, в останньому випадку коло потерпілих обмежено особами, які знаходяться на місці вчинення злочину. Психічне насильство може бути пов’язане з погрозою застосувати фізичну силу й до інших осіб, які не перебувають на місці вчинення злочину (наприклад, перед заволодінням транспортним засобом злочинець погрожує водою вбити його дитину).

Залежно від змісту погрози психічне насильство, що застосовується під час незаконного заволодіння транспортним засобом, може бути двох видів:

— погроза застосувати фізичне насильство, що не є небезпечним для життя чи здоров'я потерпілого (ч. 2 ст. 289 КК);

— погроза застосувати фізичне насильство, небезпечне для життя чи здоров'я потерпілого (ч. 3 ст. 289 КК).

Щодо часу застосування психічного насильства відносно моменту вилучення транспортного засобу або встановлення контролю над ним, то як і фізичне насильство, воно може відбуватися не тільки перед початком руху транспортного засобу, але й безпосередньо під час руху. Зокрема, це може бути примушування водія до початку руху на транспортному засобі шляхом погрози застосувати насильство до нього чи близьких йому осіб. Це також може бути й встановлення контролю над транспортним засобом шляхом примушування водія до продовження руху (наприклад, коли злочинець погрожує холодною зброєю водієві таксі та вимагає від нього рухатися у необхідному напрямку, вже після того як останній почав рух на транспортному засобі). Тому, уявляється не досить вдалим законодавче визначення у п. 1 примітки до ст. 289 КК України поняття незаконного заволодіння транспортним засобом, зокрема, вказівки, що це є "... вилучення будь-яким способом транспортного засобу у власника чи користувача всупереч їх волі". Річ у тім, що етимологічно термін "вилучення" означає фізичне відчуження майна з фондів власника [4, с. 123 ; 5, с. 43]. Так, не можна казати про фізичне вилучення, ситуацію, коли злочинець під загрозою примушує водія доставити у зазначене місце. Проте склад незаконного заволодіння транспортним засобом тут у наявності. Тому, вважаємо можливим, у п. 1 примітки до ст. 289 КК України після слів "... вилучення будь-яким способом транспортного засобу у власника чи користувача всупереч їх волі" додати **"або встановлення контролю над транспортним засобом"**. Така вказівка більш повно буде охоплювати всі можливі випадки вчинення цього злочину.

Безперечно, застосування психічного насильства при заволодінні транспортним засобом може підкріплюватися завданням фізичної шкоди (наприклад, побоями, заподіянням тілесних ушкоджень). Проте, примушування водія до початку чи продовження руху на транспортному засобі не можливе без висунення відповідних погроз, і фізичне насильство тут може виступати лише способом підтвердження загрози заподіяти більш небезпечну шкоду життю та здоров'ю потерпілого. В будь-якому випадку в процесі попереднього розслідування необхідно чітко з'ясувати характер і фізичного, і психічного насильства у випадках їх поєднання, та встановити, який з цих видів насильства був більш небезпечним за своїм змістом. Так, наприклад, коли злочинець спочатку заподіює водію легке тілесне ушкодження, що не спричинило короточасного розладу здоров'я або незначної втрати працездатності, а потім, погрожуючи йому ножем, примушує рухатися у вказаному напрямі, кваліфікація повинна наставати за ч. 3 ст. 289

КК України як незаконне заволодіння транспортним засобом, поєднане з погрозою застосувати насильство, небезпечне для життя та здоров'я. В будь-якому разі, у випадках застосування і фізичного, і психічного насильства, суддя має врахувати цю обставину при призначенні покарання.

Заподіяння або спробу заподіяти фізичне чи психічне насильство, але якщо заволодіти транспортним засобом особи не вдалося з причин, що не залежали від її волі, слід розглядати як замах на злочин, передбачений ч. 2 або ч. 3 ст. 289 КК України.

Разом з тим, на практиці постає ще одне запитання: як кваліфікувати дії особи, яка з метою заволодіння транспортним засобом погрожує заподіяти майнову шкоду, розголосити відомості, які потерпілий бажає зберегти в таємниці, або погрожує заподіяти іншу шкоду правам та інтересам особи. Такі випадки прямо не врегульовані кримінально-правовою нормою, передбаченою ст. 289 КК України. Як уже зазначалося, кримінальний закон не дає переліку способів заволодіння транспортним засобом. На нашу думку, такі випадки також являють собою своєрідне вилучення транспортного засобу, але за відсутності відповідних кваліфікуючих ознак, мають кваліфікуватися за ч. 1 ст. 289 КК України як відкрите заволодіння транспортним засобом. Такий злочин також буде вважатися закінченим з початку руху транспортного засобу будь-яким способом. Якщо ж погроз такого характеру виявилось недостатньо для заволодіння транспортним засобом, відповідні дії можна кваліфікувати лише як готування до цього злочину за ч. 1 ст. 14, ч. 1 ст. 289 КК України, адже самі по собі такі погрози не є навіть частиною об'єктивної сторони незаконного заволодіння транспортним засобом, а лише створюють умови для подальшого заволодіння ним.

3. Способи, пов'язані з фальсифікацією волі потерпілого. Ці способи передбачають фальсифікацію волі особи обманом або зловживанням довірою. У даному випадку заволодінню транспортним засобом передують вчинення інформаційних дій. Вони проявляються у психічному протиправному впливові на психіку людини. Така суспільно небезпечна поведінка спрямована на передачу відповідної (в даному випадку неправдивої) інформації іншим особам. Шляхом обману або зловживання довірою винна особа переслідує мету викликати у потерпілого хибні погляди стосовно об'єктивних обставин. Наприклад, повідомляє людині неправдиву інформацію про накладення арешту на транспортний засіб та необхідність його відбуксирування в інше місце.

Різновидом обману є зловживання довірою, яке полягає у використанні особою в своїх інтересах впевненості, переконаності в її сумлінності, чесності, добросовісності іншої особи — довірителя, на шкоду останньому. Тобто випадки, коли під час обману використовуються наявність певних стосунків довіри, які існують між винною особою та потерпілою. Ці стосунки використовуються всупереч інтересам потерпілої особи. Прикладом відносин довіри можуть виступати сто-

сунки між родичами, близькими друзями, опікунські відносини. Так, наприклад, злочинець, використовуючи відносини знайомства з власником транспортного засобу, просить надати на короткий час транспортний засіб, який потім викрадає.

Висновки. Таким чином, правильне встановлення способу незаконного заволодіння транспортним засобом має істотне значення для кваліфікації цього злочину. Проте, законодавче визначення поняття незаконного заволодіння транспортним засобом, яке дається у п. 1 примітки до ст. 289 КК України не охоплює всіх можливих способів вчинення цього злочину. На підставі викладеного пропонуємо у п. 1 примітки до ст. 289 КК після слів "... вилучення будь-яким способом транспортного засобу у власника чи користувача всупереч їх волі" додати **"або встановлення контролю над транспортним засобом"**.

Список використаних джерел

1. Про практику застосування судами України законодавства у справах про деякі злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, а також про адміністративні правопорушення на транспорті : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 23 груд. 2005 р. № 14 // Вісник Верховного Суду України. — 2006. — № 2. — С. 22—26.

2. Про судову практику у справах про злочини проти власності : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 06 лист. 2009 р. № 10 [Електронний ресурс]. — Режим доступу :

<http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf>.

3. Кримінальне право України. Загальна частина : [підруч. для студ. юрид. спец. вищ. закладів освіти] / М. І. Бажанов, Ю. В. Баулін, В. І. Борисов та ін. ; [за ред. М. І. Бажанова, В. В. Сташиса, В. Я. Тація]. — К. : Юрінком Інтер ; Х. : Право, 2001. — 416 с.

4. Кригер Г. А. Квалификация хищений социалистического имущества / Г. А. Кригер. — М. : Юрид. лит., 1974. — 336 с.

5. Матышевский П. С. Преступления против собственности и смежные с ними преступления / П. С. Матышевский. — К. : Юрінком, 1996. — 240 с.

В статье рассматриваются проблемные вопросы квалификации незаконного завладения транспортным средством. Дается уголовно-правовая характеристика способов совершения данного преступления.

In the article the questions of qualifications of the illegal occupation of the vehicle are considered. The criminal-legal characteristic of committing this crime is given.

Стаття надійшла до редакції журналу 12 березня 2010 року.